

आश्चर्यको मान्छे

भुवन ढुङ्गाना

आश्चर्यको मान्छे ! न उसको अनुहार देखिन्छ, न आँखा, कान मुख । टचाउँ टचाउँ बोलिरहेको मात्र सुनिन्छ, आवाजको स्पर्शले केटाकेटीदेखि बूढाबूढीसम्म सबैलाई छुन्छ । कस्तो अद्भुत प्राणी रहेछ यो ? त्यो बाकसभित्र लुकेर बस्ने को हो ? किन उसलाई हेर्न, समात्न सकिँदैन ? यी यावत् प्रश्नहरू रेडियोलाई पहिलो पटक देखेपछि र सुनेपछि मेरो मनमा उठेका थिए । काठमाडौँको डिल्लीबजारमा पहिलो पटक रेडियो देखे र सुन्ने मौका पाएकी थिएँ । आश्चर्यचकित हुँदै बजिरहेको रेडियोलाई छाम्दै मेरो मुखबाट निस्केको पहिलो वाक्य थियो— “कस्तो आश्चर्यको मान्छे ! के म उसलाई हेर्न सक्छु ?” सबैतिरबाट गललल्ल हाँसो आयो । सायद मैले गलत प्रश्न गरेकी थिएँ । आँखा आँसूले टम्म भरिए । रेडियोमा तारिणीप्रसाद कोइरालाको गीत बजिरहेको थियो । सम्भ्रँन्छु, त्यो गीतको बोल थियो— ‘पवनले फूललाई केही भन्यो कि क्या’ ।

त्यस बखत् अर्थात् २०१०/११ सालतिरको रेडियो आजकलको जस्तो हत्केलामा वा मुट्टीमा अटाउने खालको हुँदैनथ्यो । त्यसको आकार आजकालको चल्लीको

टेलिभिजन जस्तै हुन्थ्यो । नयाँ दुलहीले घुम्तो ओढेभैं त्यसलाई बुट्टेदार जाली रुमालले छोपेर राख्ने चलन थियो । उसको कानरूपी स्वीच निमोठेपछि मात्र ट्याउँ ट्याउँ बोल्ल थाल्दथ्यो, समाचार संवाद, गीत सुनाइरहन्थ्यो । सबैको आकर्षणको केन्द्र बिन्दु र समाचार सम्प्रेषणको सशक्त माध्यम थियो रेडियो ।

एक दिनको कुरा हो, रेडियोले बोल्ल छोड्यो । जति कान (स्वीच) निमोठ्दा पनि उसले ऐया आत्थू गरेन, कुनै आवाज निस्किएन । के भयो त्यो आश्चर्यको मान्छेलाई ? सबैजना चकित भए । साँझपख उसलाई जाँचन एक जना मान्छे ल्याइयो । उसले स-साना औजारले बाकस जस्तो रेडियोको पछाडिको बिकोमा ठोकिएका किलाहरू एकएक गरी फुकाल्यो । बिको अब खुल्ने भयो । मैले भन्ठानेँ— अब आश्चर्यको मान्छे त्यो बाकसभित्रबाट फुत्त बाहिर निस्कनेछ । तर होइन रहेछ । त्यहाँभित्र त अर्को आश्चर्य देखियो । मानिसको शरीरभित्र जेलिएर रहेका नशाहरू जस्तै तामा र फलामका स-साना मसिना तारहरू जेलिएर, घुसारेर बट्टामा राखिएको थियो । सबै मृतप्रायः, खोक्रो, शून्य, आवाजविहीन ।

यो रहेछ रेडियोको शरीर बनोट । त्यसदिन मैले थाहा पाएँ— आवाज वा बोली नै रेडियो, र मानिस दुवैको प्राण रहेछ, जीउँदो हुनुको प्रमाण रहेछ । बोली बन्द हुनु भनेको दुवैको मृत्यु हुनुरहेछ । यो जीवन दर्शन बुझ्ने प्रेरणा मलाई त्यस दिन रेडियोले नै दिएको थियो । जीवन र मृत्यु, प्राण र निष्प्राणवारे सामान्य तर आधारभूत जानकारी ।

त्यसदिन मिस्त्रीले त्यो रेडियो बनाएरै छाड्यो । रेडियोको आश्चर्यजनक मान्छे पाटपूर्जा मर्मतपछि पूर्ववत् बोल्ल थाल्यो । उसमा एउटा अद्भुत शक्ति रहेछ, सूचना प्रवाह गर्ने र सम्मोहन गर्न सक्ने शक्ति । मानिस मरेर गयो, आवाज मरेन । यो कुरा अझ बढी प्रमाणित गरिदियो र आवाज सुनाएर अझ बढी आश्चर्यचकित बनाइदियो रेडियोले । आवाजलाई उसले युग युगान्तरसम्म साँचेर राख्न सकिने रहेछ । यो रहस्य पनि बाल्यकालमा क्रमशः दिनहरू बित्दै जाँदा उद्घाटित हुँदै गयो ।

बाल्यकालमा घरका बुजुक्तहरू समाचार आउने समयमा रेडियोको स्वर ठूलो पारेर समाचार सुन्ने गर्दथे । समाचारहरू नेपाल र भारत दुवैतिरका स्टेसनका हुन्थे । भारतको समाचार आउने बेला बेलुकी आठ बजेको हुन्थ्यो, समाचार सबै त बुझिँदैनथ्यो । तर समाचार वाचकको पहिलो वाक्य भने सबैलाई कण्ठ थियो । अहिले पनि त्यो कानमा गुञ्जिरहेछः

यह आकाशवाणी है अब आप देवकीनन्दन पाण्डे से समाचार सुनिए

यह आकाशवाणी है अब आप अशोक वाजपेयी से समाचार सुनिए

२०१३/१४ सालतिरका ती समाचार वाचकहरूका भारी र संयमित गहकिलो स्वर धेरै बेरसम्म पनि कोठा चोटामा गुञ्जिरहन्थ्यो । यस्ता समाचार वाचकहरू अहिले सुनिंदैनन् । आजकालको हडबडी र व्यस्तताले गर्दा समाचार वाचकको वाचनमा हतारोपन र अस्पष्टता पाइन्छ । रेडियो नेपालमा अङ्ग्रेजी भाषामा समाचार प्रसारण गर्नुहुन्थ्यो गौरी के.सी. । उहाँको वाचन शैली राम्रो थियो र उहाँकै स्वरको एउटा गीत पनि रेडियो नेपालमा धेरैजसो बजिरहन्थ्यो— ‘रानी तलाउ किनारा ...’ । रेडियो नेपालमा त्यस बखत्का राम्रा समाचार वाचकहरूमा भोग्यप्रसाद शाह, प्रकाशमान सिंह, प्रचण्डमान सिंह, मधुसुदन देवकोटाहरू थिए । त्यसपछि आए तीर्थ भण्डारी, कृष्णा ताम्राकार आदि इत्यादि ।

रेडियोको त्यो आश्चर्यको मान्छेलाई अहिले टेलिभिजनको प्रसारणले विस्थापित गरिदिएभैं लाग्छ । तर म भने त्यो रेडियोलाई नै आफ्नो अन्तरङ्ग मित्र ठान्दछु । हाम्रो जस्तो मुलकमा, पहाडका कुना कन्दरामा, छाप्रोमा, घरदैलोमा साँझ बिहानी परिवारसँग बसेर कहिले कृषि कार्यक्रममा, नाटकमा, लोकगीतमा, समाचारमा रेडियोले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलिरहेको छ, सूचनाको प्रमुख माध्यम बनेको छ, आनन्ददायी स्रोत पनि भएको छ ।

बाल्यकालमा मलाई पनि रमाइलो लाग्दथ्यो कुनै लाहुरेले काँधमा रेडियो भुण्ड्याएर गीत सुन्दै हिँडिरहेको हेरिरहन । त्यसरी नै गीत सुन्दै वन, पाखा, जङ्गल, गाउँ घुम्न पाए कस्तो हुँदो हो भन्ने त्यस बखत्को सपना थियो । डाडाँकाडा, जङ्गलको वाटोमा तीव्र गतिले कुदिरहेको मोटरमा रेडियोको गीत वा धुन सुनेर एकाग्र केही सोच्दै आनन्द अनुभूत गर्ने धेरैको शोख हुन्छ । मलाई पनि छ त्यस्तो शोख ।

रेडियो नेपालमा बच्ने धर्मराज थापाको एउटा गीतले आफूलाई अतीतमा फर्काउँछ । बाल्यकालमा स्कूलको सांस्कृतिक कार्यक्रममा त्यही गीतको बोलमा स्टेजमा नाचेको स्मरण गराउँछ । आजभन्दा लगभग पैंतीस वर्षअगाडिको कुरा हो त्यो । गीतको बोल थियो— ‘पहाड बसी वनमा खेली हुर्केकी अकेली’ ।

अहिलेको समय टेलिभिजनको अधिपत्य रहेको समय हो । रेडियो र टेलिभिजन दुवै विद्युतीय सञ्चारमाध्यम भए पनि तीबीचमा म एउटा टड्कारो भिन्नता पाउँछु । म यहाँ भिन्नताको कुरा गर्दा मानिसमा पर्ने मनोवैज्ञानिक भिन्नताको कुरा गरिरहेकी छु । टेलिभिजनमा एकैसाथ देखाइने दृश्य, आवाज, सङ्गीत, घटना, व्यक्ति आदि इत्यादि अवलोकन गरिरहँदा मानिसको मन मस्तिष्क पनि त्यही रफ्तारमा कुदिरहनु पर्दछ । रेडियो यस्तो बोभिलो हुँदैन । बजिरहेको आवाज सुनेमात्र पुग्छ । त्यसैले होला, आजभन्दा धेरै वर्षअगाडि रेडियोमा सुनेका

सिनेमाका गीतहरू अझै पनि कण्ठ नै छन् मलाई । आजकल टेलिभिजनमा हेरिरहेका दृश्य चित्रका सङ्गीत यसरी सम्भन सकिँदैन । यस अर्थमा टेलिभिजनमा देखाइने दृश्य चित्रहरू मेरालागि सबैथोक एकै ठाउँमा मुखेर राखिएको खानेकुरा जस्तै हो जसमा विशेष परिकारको स्वाद हुँदैन । त्यो विशेष परिकारको स्वाद रेडियोश्रवणमा मात्र पाइन्छ । यी दुई सञ्चारमाध्यमबीच मैले अनुभव गरेको भिन्नता यही हो ।

नेपालमा पनि निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित एफएम रेडियोको लोकप्रियता र प्रयोग निकै बढेको छ । रेडियो नेपाल मात्र होइन, निजी क्षेत्रबाट पनि रेडियो सञ्चालन भएका छन् । स्थानीय रेडियोले त्यस भेगका जनताका कुराहरू सकेसम्म बोलिदिए भने सूचनाको साम्राज्य विस्तार हुने थियो, नेपाली जनताका सुख-दुःख र पीरमर्का अझ बढी उजागर हुने थियो । भौगोलिक विकटताका कारण वा आर्थिक वा प्राविधिक कारणले टेलिभिजन र पत्रपत्रिकाहरू नपुग्ने ठाउँमा सञ्चारको सुलभ माध्यम भनेको रेडियो नै हो । म चाहन्छु— यस्ता स्थानीय र निजी क्षेत्रबाट सञ्चालन हुने रेडियोको अझ विस्तार र विकास होस् । समुदायका लागि उपयोगी कार्यक्रमहरू बनून्, सबैले सुन्न पाऊन् । त्यसबाट अपेक्षित लाभ पनि प्राप्त गरून् ।

रेडियोसँग मेरो भावनात्मक सम्बन्ध छ, त्यो बीबीसी समाचार सुन्दा वा गीतहरू गुनगुनाइरहँदा मैले अनुभव गरेकी छु । रेडियो जसलाई मैले आश्चर्यजनक मान्छे भनेर आफ्नो लेखको उठानमै सम्बोधन गरेकी थिएँ, आज पनि ऊसँग एकान्तमा एकाग्र श्रवण गरिरहँदा उस्तै लाग्दछ । आश्चर्यको मान्छे— रेडियो ।